

Giorgio Negrelli

ITALIJANSKO-SLOVENSKI ODNOSI NA RAZPOTJU:
TRST, 13. JULIJA 1920

»Von Humanität, durch Nationalität, zur Bestialität.« V pičem stoletju je doživel Trst celotni dramatični preobrat, ki ga je izrazil Grillparzer v svojem znamenitem stavku. Na tem prostoru je bila v resnici potrjena resničnost tega surovega stavka, ne pa tudi njegova neizbežnost. Še dolgo je namreč ostala odprta alternativa, ki izhaja iz dveh različnih konceptov narodnosti, katerih prvi priznava narodovo individualnost in s tem zahteve vseh drugih narodov — po vzoru mazzinijevskega bratstva narodov in njihovih teženj, drugi pa išče v ohranjanju narodove individualnosti podlago za konkretni politični in socialni internacionalizem.

Vendar se je duh humanističnega socializma iz avstromarksistične tradicije ali demokratičnega republikansko navdahnjenega iredentizma znašel v sožitju z drugim, v ljudski miselnosti manj zakoreninjenim duhom, ki je z različnih vidikov tuj kulturi in resničnemu načinu življenja prebivalstva tega jadranskega mesta; to je miselnost vodilnega gornjega sloja, ki je znal za dosego svojih ciljev modro omogočiti razvoj svojega trgovskega in denarniškega središča. To je torej prav tisti duh, ki se je vselil v zaneseno navdušenje mladine, in ki je spremenil njeno sveže in nesebično junaštvo v sebično nestrpnost in žejo po oblasti, se pravi v imperialistični *nacionalizem*. Ta je preusmeril iredentistična prizadevanja mesta daleč stran od ciljev, ki bi jim bolj ustrezali, ker so bili povezani z izvirnimi demokratičnimi, mazzinijevskimi in garibaldinskimi težnjami, razširjenimi med drobnoburžoaznimi izobraženci. Imperialistični nacionalizem je nadomestil nacionalni federalizem s politiko moči in mir zavednega proletariata z vojno. Odstopal je od tradicionalnih neprisiljenih vzorcev vsakodnevnih medsebojnih odnosov in medosebnih stikov ter netil sovraštvo in nezaupanje tam, kjer je vedno veljalo za življenjsko pravilo mirno sožitje ljudstev in civilizacij.

Poleg duha, ki se je izražal praktično in konkretno, tako rekoč z vidika nadnacionalnosti — ki pa ne izključuje pravic posameznih narodov — in se spominjal srečne funkcije Trsta kot prstana kulture in različnih interesov ljudstev ter se naslanjal na Avstrijo, ki naj bi prenovljena postala učinkovit instrument politične in socialne rasti množic; poleg drugega duha, ki se je obračal k Italiji in jo spodbujal, naj demokratično podpre osvobajanje novih neodvisnih suverenih narodov; poleg teh duhov, ki se nam danes zdita poseobljena v delu, življenju in plemeniti žrtvi Angela Vivanteja in Scipija Slataperja, je v začetku novega stoletja nenadoma zaživel nov duh, ki je odklanjal tradicionalno funk-

cijo Trsta kot posrednika trgovine in kulture in skupaj z Italijo pestoval njene »sanje o cesarstvu«. Ta duh, ki živi, enak po veličini žrtve, v Ruggeru Fauru Timeusu, v človeku, ki je tik pred vojno odrekel Trstu »poslanstvo trgovskega posrednika med različnimi sosednimi narodi« in mestu očital njegovo meščansko naravo, da bi ga pritegnil k drugemu idealu. »Včeraj je bila še svoboda, za katero smo se borili, danes pa imamo cesarstvo«, je zapisal Timeus in takoj potem pozval Italijo, naj vendar že zasede to cesarstvo in naj se ne ozira »na nacionalne pravice in mednarodne ali moralne konvencije«.

To je bil duh novega *nacionalizma*, za katerega so subjekt zgodovine narodi, ne pa posamezniki, ki so sposobni le »rušiti«, ne pa tudi »graditi«. Narodi se morajo po njegovem mnenju nenehno in neodjenljivo boriti zoper druge narode, da bi preživel ali da bi si te druge narode podredili; to je antagonizem, ki zaradi zahteve po nacionalni solidarnosti zanika drugo, širšo, se pravi človeško solidarnost, ki jo izražajo cilji mazzinijevskega narodotvornega nauka in mednarodna vizija socializma.

V tej zvezi je zapisal Timeus tudi naslednje besede: »Italija naj bo prosvetiteljica in vladarica ljudstev, ali pa jo bo preplavilo morje.« V ideološki zgodovini Trsta je to nova misel, čeprav se je politična koncepcija, iz katere ta misel izhaja, nedvomno mogla hraniti s tisto nacionalno nestrpnostjo zadnjih vodilnih generacij liberalno-nacionalnega gibanja, ki je dolgo prevladovala v tem jadranskem mestu. Vendar so bile to uvožene ideje, ki niso vzklije iz lokalne tradicije, marveč so bile prenesene z bližnjega polotoka.

Ko je torej v avstrijski predmarčni dobi večnacionalni Trst vedno jasneje razkrival italijanski vodilni znača svoje kulture, ne narodnosti, je hkrati tudi poudarjal svojo naravno odprtost do poživljajočih prispevkov drugih kultur, ki so bile vse med seboj povezane v nekakšno »federativno republiko«. To je bilo resnično in plodno sožitje civilizacij in zato se je Trst v času velike iluzije leta 1848 proglasil za samostojen »narod«, za model meščanskega življenja in delovanja v aristokratskem habsburškem imperiju, kjer absolutizem še ni docela pometel s fevdalnim odporom; ker je bila to prava zmes narodnosti in kultur, se je mogla tržaška družba v večnacionalni Avstriji potrditi kot docela samosvoja individualiteta, ki ji pripada naslov naroda.

Mali in skrajno majhni »tržaški narod« je pri priči zahteval enake pravice, kot so jih imeli drugi, stari in zgodovinsko potrjeni narodi, kakršna sta bila na primer češki in madžarski narod. Njegov glas je odmev avstroslavizma, ki je, nasprotujoč frankfurtski zvezi, proglašal priključitev nekega mesta in nekega ozemlja s »pretežno italijanskim in slovanskim prebivalstvom« k Nemčiji za nenaravno in ki je večkrat v soglasju s trditvami Gaja in Kopitarja podprl resolucijo hrvaškega sabora, da hoče biti »svobodno ljudstvo v svobodnem avstrijskem cesarstvu«. Z velikim posluhom za potrebe vseh v tem mestu skupaj živečih narodnosti je ta glas ob zahtevi po ustanovitvi italijanske pravne fakultete predvidel tudi ustrezno stolico v slovenščini; to je primer pozornosti do slovenskih kmečkih prebivalcev tržaškega ozemlja, ki bi se na sodiščih težko izražali drugače kot v materinščini. Načrt je podpisal Nicolò de Rin (znan kot eden najbolj vnetih privržencev italijanstva), sestavljen pa je bil na podlagi zahtev slovenskega izobraženca Ivana Blažirja, kakor je razvidno iz nedavno objavljene študije Branka Marušiča. Mimo priložnostnih pobud posameznikov (kot priča navedeni primer) ali skupinskih pobud (nekaj tiskanih besedil) pa

slovensko prebivalstvo v Trstu v tem času ni izdelalo posebnega *političnega* stališča glede nacionalnosti. Sicer pa tudi Nemci, Grki in Italijani tega niso storili. Hagenauer ali Revoltella, Hermet perzijskega rodu, ali Slovenec Reyer ter drugi bogati ladjarji in trgovci mogočne slovansko pravoslavne kolonije so bili privrženi mestu, v katerem prevladujoča italijanska *kulturna* narodnost ni žalila drugih, marveč je celo prispevala k temu, da so se ljudje znova združili in postali člani živahnega, razposajenega, meščanskega in modernega »tržaškega političnega naroda«.

Če hočemo govoriti o nacionalnem slovenskem gibanju v tem obdobju, se moramo umakniti iz tega ozračja in iz te civilizacije; izstopiti moramo iz te resničnosti, prestopiti njene fizične in duhovne meje in se premakniti prostorsko le malo vstran, vendar globoko v čas. Preseliti se moramo na podeželje, ki je seveda konservativno, ne bere Kopitarja, ne Bleiweisa ne Prešerna, marveč posluša župnikovo pridigo in skoznjno obarva prebujanje svojega naroda s klerikalizmom in vdanostjo dinastiji. Podeželje zvesto ohranja narodna znamenja v podedovani vaški tradiciji in v jeziku, ki je zgolj sredstvo za sporazumevanje za preproste zahteve kmečke skupnosti in za vsakdanje izražanje v krogu družine. Vendar se nacionalni duh slovenskega kmeta ohranja le toliko časa, kolikor dolgo ostaja na deželi; ko se kmet premakne v mesto, ker ga pritegne urbano središče, ga to posrka vase: širši družbeni odnosi ga prisilijo, da začne rabiti drug jezik, se pravi italijanski, in drugačen življenjski model mu vsili drugačno miselnost. Kmet postane meščan, Tržačan ali Italijan, kar je glede na vsakdanjo skušnjo enako.

Nacionalno gibanje, ki pomeni pridobivanje in afirmacijo kulturne individualitete in nacionalne politike, je tipična lastnost meščanske družbe. Da bi lahko prišlo do modernega nacionalnega gibanja, se morata najprej izoblikovati izobraženska, majhna buržoazija in meščanska družbenoekonomska moč. Tako se je utrujenemu slovenskemu narodu primerilo, da je moral, če naj bi se prebudil v zgodovini, najprej proizvesti tisti razred, ki je bil ob prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje ustvarjalec zgodovine, se pravi — buržoazijo. Preden pa se je to lahko zgodilo, je prevladala vpojna sila mesta nad deželo: slovenskemu kmetu, ki se je pomeščanil v italijanskem mestu, je postalo to mesto nova domovina, ker je le tako lahko potrdil svoje družbeno napredovanje. Ko pa novi meščan ni imel več zunanjega modela za svoj referenčni okvir, ko ni imel več potrjevanja nacionalne buržoazije na mejnem ozemlju s slovensko etnično večino, je zgubil tudi stik s svojo izvorno kmečko narodnostjo.

Zaradi tega dobršen del 19. stoletja v Trstu ni prišlo do prave nacionalne konfrontacije. Že res, da je bilo nekaj prask med obema stranema, ali točneje med podeželskimi kmeti in mestno buržoazijo, toda nič več. Če je pri takih praskah tekla kri, kakor se je zgodilo leta 1868, je bila za to odgovorna samo oblast, ki je ukrepala brez premisleka, nikakor pa ni šlo za nacionalni spor ali sovražstvo.

Vodilni buržoazni sloj občine je zlasti v šolstvu poskušal z zakonitimi sredstvi obdržati črto ločnico med podeželjem in mestom, kar mu je tudi dovolj dobro uspelo, v mestu pa je vzdrževal hegemonijo, ki je bila bolj politična in ekonomska kot »nacionalna«, čeprav je za zagotovitev svojih oblastniških pozicij vse pogosteje posegal po ideoloških instrumentih nacionalne afirmacije.

Sicer pa je treba priznati, da ni bilo lahko prepričljivo utemeljiti slovenske nacionalne zahteve po Trstu: Trst gotovo ni bil tuj otok sredi slovanskega sveta, kakor je bila na primer dolgo časa Ljubljana, čeprav je bil stisnjen ob rob slovenskega Krasa, je bil vendarle odprt k beneški Istri in k Furlaniji ter preko Jadrana k celem italijanskem polotoku, železnica pa ga je povezovala z obsežnim srednjeevropskim *Hinterlandom*. Trst je enako obroben za Nemce, Slovane in Italijane in v obdobju njegovega naglega ekonomskega in demografskega razvoja je od vseh teh narodnosti prihajal vanj nepretrgan imigracijski tok.

Do konfrontacije med nacionalno večino in nacionalno manjšino bi lahko prišlo šele tedaj, ko bi zrasla v mestu, kjer je že vladala italijanska buržoazija, ki se je s pozicij nacionalnega samopotrjevanja soočala s centralno vlado, tudi slovenska nacionalna buržoazija. Vendar pa se je potek dogodkov ob prelomu stoletja zapletel zaradi nastopa tistih sil in teženj, ki so nasprotovale tradicionalni politični liniji vodilnega razreda in ga tolikanj zmedle, da se je začel zapirati pred novimi zahtevami manjšine.

Tu je šlo predvsem za internacionalistični socializem, ki je dobival, kakor povsod, večino svojih kadrov iz vrst buržoazije in je zlomil enotnost nacionalnih vrst, da bi združil italijanski in slovenski proletariat v skupnem boju za osvoboditev in uveljavitev delavskega razreda. Sledili so socialisti, ki niso nikoli pristali na razbitje habsburškega državnega kompleksa, marveč so terjali radikalno obnovo države v obliki federalizma. Trialistični načrt je zavrl slovanski separatizem, pa tudi znotraj samega italijanskega »nacionalnega« gibanja niso bili redki tisti, ki niso čutili potrebe po odcepitvi, pač pa so videli Trst v privilegiranem položaju svobodnega mesta in mednarodnega pristanišča. Tisti, ki so bili najbolj prepričani, da bi bila združitve z »materjo« Italijo docela naravna, so bili po izvornem mazzinijevskem vzorcu hkrati tudi najbolj vneti zagovorniki enakih pravic za vse narode in zaščite manjšin: nacionalna gibanja torej niso prehajala vedno in nujno iz konfrontacije v konflikt in v odrekanje medsebojnih pravic.

Na ravni zdrave pameti, v okolju, ki se ni pretirano posvečalo politiki, pa se je vse reševalo in pomirjevalo v ozračju naravne strpnosti. Ljudje so delali in se med sabo pogovarjali v skupnem tržaškem narečju, skupaj prepevali v raznoterih jezikih, nazdravljali vsakomur, tudi cesarju, katerega podoba se je že stapljala v brezčasno in neskončno podoba časa samega. V resnici nihče ni verjel v razpad Avstrije, vsaj ne do izbruha vojne, večina pa vse do njenega konca. Še več: v reformi večnacionalne Avstrije je večina pričakovala miroljubno rešitev vseh problemov nacionalnosti.

Na prelomu stoletja so torej obstajale številne možnosti, da bi se v Trstu še naprej uveljavljali obe narodnosti, italijanska in slovenska, v mirnem soočanju in sožitju. Če se je mirna konfrontacija prevesila v prikrit konflikt, ki je bil bolj verbalen kot realen, to ni bila neizogibna posledica hkratne prisotnosti dveh nacionalnih gibanj, marveč zahteva notranje politične logike stare vodilne skupine. Zato ta konflikt ni zajel celotne družbe, marveč se je omejil na »uradna« nesoglasja med dvema gibanjema in povzročil, da je prišlo med njunimi skrajnimi krili do neposrednih, čeprav omejenih izpadov nestrpnosti.

Do spremembe tona v uradni občinski politiki je prišlo torej šele v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja, na začetku tega stoletja pa je postala ta sprememba še bolj očitna, ko je vodilni sloj visoke buržoazije, potem ko je bil

dolgo časa nesporen vladar političnega in ekonomskega življenja, začutil, da postopoma izgublja svojo prevlado, ki jo je imel vse dotlej nad celotno tržaško družbo.

Vodilni sloj visoke buržoazije — po imenu »liberalno-nacionalen«, dejansko pa avtonomističen, bi se mogel še nekako sprijazniti z mislijo, da se v delavskem okolju bolj in bolj zmanjšuje njegova veljava spričo mnogo učinkovitejših vplivov marksistične ideologije in konkretnih rezultatov uspešne dejavnosti krajevnih socialdemokratov, ni pa mogel pristati na to, da izgublja vodstvo v lastnem razredu. Grozilo pa mu je prav to, zakaj vse širši buržoazni krogi, ki so postajali dovzetni za demokratično, radikalno, mazzinijevsko vabo, so vse teže prenašali njegovo politično linijo, ki da je bila preveč previdna v vladni politiki »nacionalne« akcije in preveč konservativna pri reševanju družbenih problemov. Stari vodilni sloj si takega tveganja ni mogel privoščiti, zlasti ne v trenutku, ko se je nova buržoazna sila, ki je zrasla v mestu med obćim »prebujanjem« slovanskih narodov cesarstva, že izmaknila njegovemu vplivu in se odločila, da se bo uprla njegovi kulturni in politični nadvladi.

Tako je visoki buržoaziji uspelo, da je radikalizirala politični boj ob problemu »narodne obrambe« jadranskega mesta, ki mu niso grozili le avstrijski »tlačitelji«, marveč tudi slovenski »osvajalci«. Glasno je pozvala k »enotnosti« in zadržala sredobežne sile demokratičnega iredentističnega gibanja, s čimer je zavrla tudi naravno obraćanje k velikim temam družbenih odnosov. Vpričo Avstrije in Italije ji je uspelo obdržati videz totalitarističnega predstavnika interesov tržaških Italijanov. Zlasti ji je uspelo zamegliti socialne cilje družbenega odpora, ki so bili prisotni v gibanju narodnega preporoda, in ustvariti nasprotja znotraj širokih slojev meščanstva in preprostega ljudstva, ki sta pozabila na razredno solidarnost.

Tudi če socializem ne bi pozabil opozoriti proletariata na prevare »lažnive retorike«, bi ostala nacionalna nasprotja med obema srednjima slojema odprta in prav ta nasprotja bi vodilni sloj visoke buržoazije kar najbolje izrabil za nenehno poudarjanje potrebe po nadvladi.

Po besedah Stefana Zweiga je bila Avstrija dežela, ki se je vedno držala pravila »*leben und leben lassen*«, v kateri so se državljani »zmerjali po časopisih in v zbornici«, potem pa »sedeli skupaj pri vrćkih piva ali skodelicah kave«. In vendar je bil Trst, ki je bil ob veselem prepevanju v gostilni vedno pripravljen pozabiti na sovraćnosti, zdaj prića nenehnega podžiganja napetosti med ljudmi in barvanja političnih bojev z nestrpnostjo. Z ošabnostjo »vidca« je Attilio Tamaro leta 1924 zapisal: »Zgodovinska akcija tržaške liberalnonacionalne stranke je moćno podobna temu, kar danes imenujemo fašizem; njeni najmlajši in najbolj bojeviti člani so namreć že tedaj pričenjali z akcijo, ki ji danes pravimo skvadrizem.«

Res je sicer, da nikoli ni prišlo tako daleć, toda ideološka nestrpnost — čeprav samo v besedah, ne pa tudi v dejanjih, in čeprav omejena na določeno skupino in na tako imenovane »uradne« izjave — je žal sčasoma pripeljala ljudi do tega, da so postali manj občutljivi za nestrpno ravnanje, manj pripravljeni na odpor in bolj nagnjeni k pasivnemu prenašanju, ko je nestrpnost začela prehajati v fizična obraćunavanja in v zanićevanje soćloveka.

Zmaga Italije, združitve z materjo domovino in odloćno nasprotovanje vele-sil težnjam nove jugoslovanske države po prikljućitvi Trsta, so bili znanilci

konca programa »nacionalne obrambe« in njegovih izjemnih pooblastil za priključitev. Stik z realno Italijo z vsemi njenimi vrlinami in slabostmi je pripeljal — spricho prejšnje retorike — do splošne dezorientacije v »iredentističnem« gibanju v vseh njegovih političnih sestavinah. Brez določenega političnega programa so se posamezne struje začele izgubljati v vse smeri in niso bile zmožne dejansko vplivati na življenje mesta.

Po drugi strani pa je pridobivala vse večjo veljavo resna, organizirana in avtoritativna tržaška socialna demokracija. Njen glas, glas časopisa »Il Lavoratore«, so v mestu zelo cenili, za njim so stale množice — ne samo proletarske. Liberalni nacionalci so si torej skušali nadeti nov obraz: z organizacijo »Rinnovamento« in njenim uradnim glasilom »La Nazione« se je rodilo politično gibanje, ki se je oplajalo z demokratičnimi načeli.

Vendar stari vodilni sloj tudi v novi, radikalizirani preobleki ni mogel spremeniti ciljev svoje politike in se je z vsemi silami zavzemal predvsem za to, da ne bi prepustil vodstva občine drugim. Prestrašen zaradi rezultatov predvolilne sondaže na podlagi splošne volilne pravice je zahteval, da je treba ohraniti avstrijski volilni sistem, ki mu je najbolj ustrezal. Namesto proglašene socialne politike je samo ponavljal stare teme o »razrednem sodelovanju« in ožigosal prvo delavsko stranko za »antisocialno«.

Liberalni nacionalisti, ki so bili zaskrbljeni zaradi omejenih možnosti gospodarskega razvoja, so bili odločeni ohraniti isti družbeni sistem, iz katerega so zrasi, to pa pomeni, da so na videz znova ubrali pot svoje avtonomistične tradicije. Postavljali so zahteve po novih upravnih avtonomijah, ali z drugimi besedami: zahtevali to ohranitev predvojne upravne ureditve, ki je bila najboljši porok za gospodarsko funkcijo mesta. Italija je na te zahteve odgovorila z ustanovitvijo Centralnega urada pri Predsedstvu ministrskega sveta, ki ga je zaupala senatorju Francescu Salati, dolgoletnemu pristašu tržaškega liberalno-nacionalnega gibanja.

Tržaški vodilni sloj, ki je bil trdno zasidran v podjetniškem in denarniškem svetu, je bil še kako potreben posebne pomoči Italije. Negotovost njegovega gospodarskega položaja je bila posledica razvrednotenja denarja, izgub trgovskega ladjevja med vojno in povojne zavezniške rekvizicije preostalih ladij, zlasti pa preнове politične združitve obsežnega *Hinterlanda*, ki je vse do vojne zagotavljal mestu trgovske uspehe.

Italija je naredila, kar je bilo v njeni moči, da bi omejila uničenje bogastva in da bi vrnila ladje primorskim lastnikom. Največje družbe tržaškega kapitala so se združile, da bi pospešile politiko industrijske in bančne koncentracije, in ustanovile so skupino finančnikov, ki so sčasoma začeli nadzirati večji del industrije Julijske krajine, vključno s puljsko. Treba je bilo le še doseči, da bi Dalmacija še naprej težila k Trstu. Treba jo je bilo torej priključiti k Italiji in oslabilo novo jugoslovansko državo. Vez med tržaškimi kapitalisti in italijanskim *nacionalizmom* je tako postala docela naravna in čedalje tesnejša.

Med različnimi »dušami«, ki so še vedno bivale v tem zdaj *odrešenem* mestu, je bil torej uradni Trst pripravljen nakloniti možnost razmaha prav tisti, ki je bila najdlje od njegove najbolj pristne tradicije oziroma tej tradiciji najbolj tuja, se pravi duši *nacionalizma*. Ta je v Timeusu našla svojega poeta in mučenika. Zdaj je pokazala svoj pravi prozaični obraz — obraz imperializma, vendar je bil to imperializem naroda, ki ga ni družila organska enotnost

prizadevanj in upanja, marveč so ga vezali posebni interesi finančnih in vojaških sil.

Ta čas so v Parizu s težavo potekala pogajanja za razmejitve med Italijo in Jugoslavijo in vsak izraz nestrpnosti ali sovraštva je nemudoma odjeknil tudi med obema sprtima nacionalističnima strankama v Trstu.

Duh preteklosti, duh »včerajšnjega sveta« je po tragični izkušnji vojne že davno izginil iz političnega življenja in tudi iz socialistične stranke, ki se je čezmerno redila in so bili zaradi njene hipertrofije stari socialdemokratski voditelji hudo v skrbeh. Množično vključevanje Slovanov ali Italijanov je prinašalo vanjo bodisi internacionalistično jezo razočaranega nacionalista ali pa antiburžujsko ostrino in maksimalistični radikalizem opeharjenega meščana. To so bile duhovne razmere in odnosi, kakršnih humanistični internacionalizem in gradualizem lokalne socialistične tradicije dotlej še nista skusila. Stare voditelje so ne preveč rahločutno odstranili in nova maksimalistična večina je utrujala mesto z razkazovanjem moči svoje organizacije in z množičnimi manifestacijami, ki so jih stari voditelji zaman odsvetovali, ker so se bali, da bi jih nasprotniki razumeli kot provokacije. Tako je resnično prišlo do spopadov, ki so povzročili ostre posege sil javnega reda, preiskave in uničevanja socialnih ustanov.

Ekstremizem pa se ni pojavljal samo v vrstah socialistične stranke ali med slovenskimi nacionalističnimi skupinami, ki so trpele zaradi dolgotrajne negotovosti za usodo spornih ozemelj med Italijo in Jugoslavijo in zaradi zavlačevanja neurejenih razmer v dobi premirja, marveč tudi na drugih področjih političnega življenja. Danuncijski mit o »pohabljeni zmagi« je buril duhove tistih bojevnikov, ki so jih privlačevale nacionalistične ideje. Tako je bila 20. maja 1919. v prisotnosti Federzonija ustanovljena Tržaška nacionalistična skupina in istega dne je bil med prvimi v Italiji ustanovljen tudi tržaški bojevniški fašijo — *Fascio di combattimento*.

V začetku naslednjega leta je prišel v Trst eden najbolj sposobnih organizatorjev, livornski odvetnik Francesco Giunta, da bi prevzel vodstvo fašizma Julijske krajine. Po besedah Maria Pacorja so fašizem takoj ekonomsko podprli tržaški industrijalci, ladjarji in finančniki.

Da bi postalo docela jasno, kako je namesto političnih razprav in dolgoveznih diplomatskih pogajanj zdaj na vrsti »plemenita rešilna akcija«, in da bi dvignili duha tistim, ki so bil daleč od nacionalistične ideologije in (kot na primer maznizjevci) še odprti za demokratična in socialna nacionalna načela, je prav tedaj prišlo do D'Annunzijevega pohoda na Reko.

Tržaški kapital se je vse bolj očitno zavzemal za pozitiven izid te nasilne akcije in se je nepričakovano znašel na pozicijah visokega vojaškega vodstva, ki je na zasedenem ozemlju že vzpostavilo trdno in avtonomno bazo moči. Balo se je namreč, da bi lahko postala Reka v rokah potencialnega sovražnika nevarna trdnjava, prav tako pa tudi dolini Timave in Novigrada.

Ker so nasprotovali ustanovitvi jugoslovanske države, so vojaki kratkomalo proglašali nespoštovanje avtoritete svoje države. Zvesti ideji močne države, ki bo znala svetu pokazati vso novo moč Italije, so težko prenašali zavlačevanje diplomacije in politike; menili so, da je odlašanje znak slabosti. Elio Apih opozarja, da je sam Pietro Badoglio, podpoveljnik glavnega štaba, izdelal načrt za spodkopavanje jugoslovanske enotnosti. Tržaški kapitalisti so že v marcu 1919

v trgovski zbornici proglasili Dalmacijo za italijansko. Gaetano Salvemini je ob tem zapisal, da »se nadejajo z novo italijansko-slovansko vojno razbiti Jugoslavijo in znova vzpostaviti cislajtansko Avstrijo, ki bi ji Trst še naprej služil za trgovsko okno v svet, čeprav bi bil v Italiji.«

V juliju leta 1920 pa se je slednjič vendarle pokazala nova možnost: stari Giolitti je spet prevzel predsedstvo vlade in se je v vsem videzu odločil, da bo ustavil reško avanturo, končal uničujoča mirovna pogajanja in dolgotrajni režim premirja. In prav temu spletu okoliščin je treba po mojem mnenju pripisati tragični dogodek dne 13. julija 1920., ko je bil požgan Balkan, Narodni dom, kulturno središče tržaških Slovencev. Uničena je bila velika palača, v kateri so delovali bralni, dramski in glasbeni krožek, stavba z veliko gledališko dvorano, kjer so se shajali člani akademskega kluba, planinskega društva in delavske zveze za medsebojno pomoč in kjer je bil uradni sedež posojilnice in hranilnice, v kateri so bili hoteli, kavarna, uradi in zasebna stanovanja. To je bil spomenik, ki si ga je leta 1904 postavila nova nacionalna slovenska buržoazija v srčiki jadranskega mesta.

Spodbuda za to dejanje je bil dogodek v Splitu nekaj dni prej, katerega potek pa ni docela jasen. Lavo Čermelj ga je pri navajanju poročila mednarodne preiskovalne komisije opisal takole: dva oficirja italijanske mornarice med javno manifestacijo osramotita jugoslovansko zastavo, množica se razburi, italijanski motorni čoln prihiti na pomoč tovarišem; med množico eksplodirata dve ročni granati, ki povzročita smrt enega človeka in ranita več ljudi; jugoslovanski orožniki streljajo na motorni čoln, ranijo krmarja in ubijejo italijanskega oficirja.

Nacionalistični tisk v Trstu je takoj začel objavljati vznemirljive članke o slovanski nevarnosti in zahteval odločna povračila. Novica o splitskih dogodkih v okrnjeni in prenagljeni verziji je razburila duhove in fašistična stranka je pri priči sklicala protestno zborovanje pred občinsko zgradbo. Kvestor je dal natančna navodila za vzdrževanje reda, da bi preprečil nasilje nad osebami in materialno škodo. (Te dogodke navajam na podlagi prepričljive rekonstrukcije Carla Schiffererja).

Kvestor je določil, bržkone po natančnih vladnih navodilih, posebno službo, ki naj bi vzdrževala red na zborovanju in ščitila slovenske krožke, konzulat in tiskarno »Edinost«. Posebej je zavaroval hotel Balkan z močnim obročem karabinerjev in 250 vojaki, ki so čakali v pripravljenosti v vojašnici »Oberdan« nasproti hotela.

Vendar so šli dogodki svojo pot. Na govorniškem odru je Francesco Giunta obljubil »zob za zob, oko za oko«, vohuni so iskali med množico Slovence in že je bil tu incident — smrt mladeniča, ki ni imel z vsem nobene zveze, kuharja nekega hotela na trgu. Krivdo so naprtili Slovencem, preskočila je iskra, Giunta je zgrabil zastavo in popeljal množico pred Balkan. Skoraj prazno zgradbo so obkrožali demonstranti. Družabni krožki so se bili po branju dnevnega tiska razšli, da ne bi prišlo do neredov; v stavbi je bilo samo še osebje hotela, restavracije in kavarne in nekaj hotelskih gostov.

Provokacija je prišla iz Balkana — skozi eno njegovih oken je priletela zažigalna bomba, ki je ubila oficirja in ranila tri druge osebe. Triindvajset let pozneje je neki fašistični aktivist priznal, da je sam s hotelskega okna izvršil atentat. V tem trenutku se je aktivirala varnostna organizacija okrog Balkana,

toda v napačno smer: iz vojašnice so se vsuli vojaki in začeli s strojnicami streljati v stavbo, s čimer so odprli prosto pot požigu in uničenju. Dva hotelska gosta sta se pred plameni vrgla skozi okno in se raztreščila na pločniku. Pritekli so gasilci, toda množica jim je onemogočila uporabo brizgaln. Ogromna šestnadstropna palača je postala pošastna grmada. Trume demonstrantov so medtem napadle slovenske banke, šole, zavode in javne lokale, v katerih so se shajali Slovenci.

Zmedena brezimna množica se je zbrala na robu velikega trga, kjer je od Balkana ostalo le golo zidovje v plamenih; začudeno je strmela v ogenj in preplaval jo je strah, za katerim se je skrival globlji, še ne čisto jasen občutek, da je priča konca neke dobe, neke civilizacije.

Naslednjega dne je maksimalistični »Lavoratore« razložil te dogodke psiho-loško, češ da gre za nasilje in maščevalnost, ki so se ju ljudje naučili med vojno. Svoje stališče je utemeljil z obsodbo »pretiranega nacionalizma na obeh straneh« in hkrati pozval socialiste, naj branijo svoje »institucije, ki vsebujejo najmočnejši revolucionarni kvas«. Med vrsticami pa je povedal, da je *Narodni dom* samo primer »buržoazne« politične koncepcije in da se ga ne tiče. Stari demokratski socializem je lahko ob teh trditvah samo »zardeval od sramu«, kakor je priznal Aldo Oberdorfer, ko je zapisal: po gromovništvu in grožnjah, po bravuroznem »besednem udrihanju« ni bilo slišati »niti enega samega protestnega klica proti žalitvi pravic in svoboščin drugih, kar bi *moralo* žaliti tudi čustva vsakega pravega socialista«.

Njegova pronicljiva sodba zajema bistvo vprašanja: »Za desetletja ali celo za vselej je uničena možnost, da bi se ta dva nacionalizma pomirila ali se celo sprijaznila. Trst je bil s tem nepopravljivo obsojen, da bo postal žarišče novega slovenskega iredentizma. V poplavi fašistične norosti je namreč utonil program ravnoesja in svobode narodov, ki naj bi imeli enake pravice in dolžnosti, skratka vse, kar smo od prvega dne priključitve razglašali kot edini možni obrazec za miroljubno sožitje Italijanov in Slovanov v Julijski krajini.«

Sicer pa je stara socialna demokracija izgubila vso veljavo. Maksimalisti so izjavili, da so pripravljeni braniti le svoje institucije in da se ne bodo ukvarjali s konflikti, ki so po njihovem notranja zadeva buržoazije, češ da prav s takimi konflikti njihov socialni sovražnik pospešuje svojo lastno pogubo. Pač pa se je maksimalizem posvetil bližnji proletarski revoluciji, ustvarjanju svojih namišljenih svetov, medtem ko se je fašizem pripravljal na uničenje sedežev »slovenskih komunistov«, kar je nekaj mesecev kasneje tudi uresničil.

Schifferrer je poudarjal, opirajoč se na Salveminijevo mnenje, da se nameni vladnih in vojaških oblasti ne ujemajo, in formuliral hipotezo o tajnem sporazumu med fašisti in vojsko oziroma D'Annunzijem. V naslednjih dneh je prišlo namreč na Reki, v Puli in v drugih istrskih središčih do znanih dogodkov, ki so si bili podobni celo po svoji dinamiki. Docela sprejemljiva je torej domneva, da je šlo za sabotažo italijansko-jugoslovanskih pogajanj, ki naj bi pripeljala do rapalskega sporazuma. Pogajanja sicer niso bila nenaklonjena italijanskim zahtevam, vendar jih je vodil grof Sforza, ki je bil znan nasprotnik priključitve Dalmacije k Italiji in se je zavzemal za sporazum glede jadranskega vprašanja.

Poleg teh dveh sil je obstajala v Trstu še tretja, ki je bila, kakor smo videli, zelo naklonjena vojaškemu interesu, in ki bi z radikalizacijo nacionalnega kon-

flikta imela korist tudi na lokalni ravni. Šlo je za politično gibanje primorskega kapitalizma oziroma za stari liberalistični vodilni sloj, ki se je prelil v stranko »Risorgimento« in se še vedno zavzemal za ustanovitev široke enotne fronte, ki bi bila ob oživitvi nacionalnega konflikta zmožna zbrati italijanske »nacionalne« srednje plasti ter jih postaviti nasproti slovanskim nacionalistom in socialistični organizaciji. To je bil svet kapitala, ki se je že zblizal z nacionalisti in fašisti, in ki je prek protozidarstva — kar je nadvse pomembno — vzdrževal tesne tajne stike z vrhovnim poveljstvom, stike, ki jih je vzpostavil že med vojno. Dnevnik »La Nazione«, uradno glasilo »Risorgimento«, je opisal dogodke 13. julija tako, da je prav izzival k nacionalnemu sovraštvu; govoril je o »diaboličnem koncertu« bombnih eksplozij in drugih razstreliv, to je orožja, ki naj bi ga »Balkan skrival« in požar »razkril«, in o »občutku olajšanja«, ki je preplaval množico ob »razgaljenju njegove zahrbtnosti«; pisal je o pravem »kovanju zarote proti Italiji« in opravičeval požigalce Balkana, češ da so bili upravičeno razjarjeni zaradi »ogabne provokacije«. Tako je ponudil dnevnik že »odrešenemu« mestu na dramatičen in nasilen način spet znani mit o »nacionalni obrambi«, katerega sadove naj bi obral stari vodilni sloj.

Literarne barve, s katerimi je skušal »La Nazione« polepšati žalostno kroniko razdejanja, »burni aplavz«, s katerim naj bi množica sprejela padeč zadnjega okna s pročelja Balkana, so bržkone kar prijetno zveneli liberalno nacionalni visoki buržoaziji, ki je v požganem Narodnem domu videla uničenje simbola moči slovanske buržoazije v Trstu. Ta zvok je najbrž ugajal tudi napihnjnim nacionalistom, saj so v oblaku dima ugledali razpad zahtev neke kulture, ki se je ošabno drznila meriti z italjsko. Plamen ni »lep« in ne »očisti« ničesar, plamen požiga in uničuje, in če ga nihče ne gasi, se ne ustavi pri grmovju in podrasti, marveč oblizne tudi visoka drevesa in jih pogoltne.

To je dobro vedel tudi Mussolini, ki je 24. septembra 1920 v članku v »Il Popolo d'Italia« zaslutil v fašističnih akcijah Julijske krajine obrise podobe tiste »Italije, o kakršni sanjamo in ki jo pripravljamo«. Nanj se je veliko let kasneje skliceval Francesco Giunta, ko je zapisal: »Kar sem storil, sem storil Zanj in ne zase. On je bil vodja.«

In Francesco Giunta v svoji nesramni apologiji tega zločina res ni bil zelo daleč od resnice. Za temi dramatičnimi dogodki ni stala volja nekega ljudstva, ki bi si dajalo duška zaradi predolgo zadrževane mrznje. Nič takega. To ni bil tipični Trst s svojo najbolj značilno miselnostjo in s svojo živo tradicijo. Trst teh dogodkov ni povzročil in ni hotel, temveč jih je samo prenesel, kakor je moral kasneje prenesti njihove boleče posledice.

To je bila docela nova epizoda v zgodovini mesta, tuja njegovi pristni tradiciji, omogočila pa jo je sovpadnost posameznih dogodkov in interesov, ki je bila izjema. Ta dogodek, ki ga je zanetil predvsem zunanji vpliv, je sprevrgel naravni tok tržaške zgodovine. »Če ne bi bilo profesionalnih politikov, bi obmejne pokrajine že davno rešile problem nacionalne različnosti po naravni poti«, je zapisal Giani Stuparich, »ker gre predvsem za problem sožitja dveh civilizacij«. Ko Stuparich razmišlja o poti, ki je pripeljala od »upornih izgredov« do požiga Balkana, opozarja na »nenavadno mirno mesto«, v katerem je bila »domnevna slovanska grožnja že neškodljiva«, saj prebivalstvo »resnično ni več občutilo njene nevarnosti«.

»Sožitje civilizacij« je bilo dolgo naraven način življenja celotne tržaške družbe, ki je potekalo ne glede na morebitna drugačna stališča nekaterih njenih »profesionalnih politikov«. Preobrat se je torej zgodil 13. julija 1920 in je pripeljal do »poživinjenja«, če ponovimo za Grillparzerjem, ki je trajalo predolgo. Tako je Trst v različnih inačicah spoznal nacionalno mržnjo in do dna izkusil to »poživinjenje«; vendar to ni moglo trajati večno. Zato smemo popraviti Grillparzerjevo podobo in narediti iz te parabole krog, po katerem se mesto že dolgo vrača k »humanosti«. To je pot, po kateri lahko hodi sproščeno in mirno, brez potrebe po potrjevanju in po prisilah, saj jo že dobro pozna. Vse to nosi v svoji duši oziroma v tistih dušah, ki izražajo njegovo najbolj pristno tradicijo in ki so najtesneje povezane z njegovo miselnostjo.

Prevedla: Nedeljka Pirjevec

Zusammenfassung

BEZIEHUNGEN ZWISCHEN ITALIENERN UND SLOWENEN AM KREUZWEG: TRIEST AM 13. JULI 1920

Nach dem Ende des ersten Weltkrieges ging das geistige Bewußtsein des Triester Bürgertums vom humanistischen Sozialismus auf den imperialistischen Nationalismus über, von den Grundsätzen des A. Vivante bis F. Timeus. Nach diesen Grundsätzen soll es keine Rücksicht auf die nationalen Rechte und die internationalen oder moralischen Konventionen nehmen. Um die Jahrhundertwende waren die Möglichkeiten noch gegeben, daß sich in Triest im friedlichen Zusammenleben noch weiterhin beide Völkergruppen, die slowenische wie auch die italienische, behaupten würden. Nach dem Jahr 1918 kam es zum Imperialismus des italienischen Volkes, den nicht die organische Einheit der Bestrebungen und des Vertrauens verband, sondern die besonderen Interessen von Finanz- und Militärkräften. Das dritte Lager aber wurde die Welt des Kapitals, das sich den Nationalisten und Faschisten annäherte, sowie den militärischen Interessen sehr zugeneigt war. Der Brand des Nationalhauses in Triest am 13. Juli 1920 hat das »Zusammenleben der Gesittungen« unterbrochen und Triest hat für lange Zeit den nationalen Haß in verschiedenen Weisen kennengelernt.